

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ ΓΙΑ ΤΟ ΕΤΟΣ ΑΔΡΙΑΝΟΥ
Ξυλόκαστρο, 4-5 Νοεμβρίου 2017

Αδριανός και Ηρώδης Αττικός

Παύλος Φώτιος Σκαλτσογιάννης
δ.φ., Σχολικός Σύμβουλος

Αδριανός και Ηρώδης Αττικός

Παῦλος – Φώτιος Δ. Σκαλτσογιάννης, δ.φ.
Θέση & Ιδιότητα: Σχολικός Σύμβουλος Φιλολόγων ν. Αρκαδίας
E-mail: pscaltsoyannis@hotmail.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Εἰς αὐτὴν τὴν εἰσήγησιν διερευνᾶται ἡ φιλικὴ σχέσις μεταξύ τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ. Εἰδικότερον ἐξετάζεται πότε, ποῦ καὶ ὑπὸ ποίας συνθήκας ἐγνωρίσθησαν οἱ δύο ἄνδρες. Πιθανολογεῖται ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἐπεσκέφθη τὸν Ἡρώδη ἐν τῇ ἐν Λουκοῦ τῆς Βορείου Κυνουρίας ἔπαυλίν του. Ἐν συνεχείᾳ ἀναφέρονται τὰ ἀρχαιολογικὰ εὐρήματα (ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα, γλυπτὰ καὶ μωσαϊκὰ) τὰ σχετιζόμενα μὲ τὴν ὡς ἄνω ἔπαυλιν καὶ παρουσιάζονται ἀναλυτικότερον τὰ εὐρήματα τὰ σχετιζόμενα μὲ τὸν Ἀδριανόν. Ταῦτα εἶναι προτομὴ τοῦ Ἀδριανοῦ, προτομὴ καὶ ἀνδρίας τοῦ Ἀντινόου, καθὼς καὶ ἡ «ὄρχουμένη Λάκαινα» ἔργον τοῦ Καλλιμάχου. Ἐπιπροσθέτως παρουσιάζεται καὶ σχολιάζεται ἡ ἐπ' ἐσχάτων ἀκολουθηθεῖσα πρακτικὴ τοῦ δανεισμοῦ ἀρχαιοτήτων προερχομένων ἐκ τῆς ἐπαύλεως προκειμένου αὐταὶ νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικὸν καθὼς καὶ ἡ ματαιωθεῖσα κατασκευὴ στεγάστρου εἰς τὴν ἔπαυλιν. Τέλος ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ ὡς ἄνω ἔπαυλις θὰ πρέπει νὰ καταστῇ ἐπισκέψιμος διὰ τῆς ἀποκαταστάσεως τῶν φθορῶν τὰς ὁποίας προεκάλεσεν εἰς αὐτὴν ἡ μακροχρόνιος ἐγκατάλειψις τῆς ὑπὸ τῆς πολιτείας καὶ ὅτι τὰ εὐρεθέντα ἐντὸς αὐτῆς μωσαϊκὰ θὰ πρέπει νὰ προστατευθοῦν συμφώνως πρὸς τὰς διεθνῶς ἀποδεκτὰς πρακτικὰς. Τέλος ὑποστηρίζεται ὅτι θὰ πρέπει νὰ προγραμματισθῇ ἡ ἀνέγερσις νέου μουσεῖου παραπλευρῶς τῆς ἐπαύλεως εἰς τὸ ὁποῖον θὰ στεγασθοῦν τὰ πολυπληθῆ ἐκ τῆς ἐπαύλεως προερχόμενα κινητὰ εὐρήματα καὶ τὸ ὁποῖον θὰ εἶναι πλήρως ἐναρμονισμένον ἀρχιτεκτονικῶς πρὸς τὸ ἰδιαίτερον φυσικοῦ κάλλους τοπίον τῆς περιοχῆς.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ:

Ἀδριανός, Ἡρώδης Ἀττικός, Λουκοῦ, ἔπαυλις, Ἀντίνοος, Καλλιμάχος, ὄρχουμένη Λάκαινα, στέγαστρον, μωσαϊκὰ, μουσεῖον.

Ἀδριανός καὶ Ἡρώδης Ἀττικός

Παῦλος – Φώτιος Δ. Σκαλτσογιάννης, δ.φ.

Ὁ Ἀδριανὸς ἐγεννήθη τὸ 76 καὶ ὁ Ἡρώδης τὸ 101 μ.Χ. Ἄρα ὁ πρῶτος ἦτο πρεσβύτερος τοῦ δευτέρου κατὰ εἰκοσιπέντε ἔτη. Ἡ διαφορὰ ὁμως αὕτη εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν δύο ἀνδρῶν δὲν τοὺς ἠμπόδισε νὰ συνδεθοῦν μὲ μακρὰν καὶ ἀδιατάρακτον φιλίαν. Ἀπόδειξις ταύτης εἶναι ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἐπέλεξεν τὸν Ἡρώδη (μεταξύ ἄλλων) ὡς διδάσκαλον τῶν διαδόχων του, ὡς θὰ ἐξηγήσω ἐν συνεχείᾳ.

Πότε ὁμως, ποῦ καὶ πῶς ἐγνωρίσθησαν οἱ δύο ἄνδρες; Πιθανῶς λίαν ἐνωρὶς τὸ 118 μ.Χ., ἐν Παννονίᾳ, ὅτε ὁ δεκαεπταετής Ἡρώδης ἐκλήθη νὰ ἐκφωνήσῃ λόγον ἐνώπιον τοῦ Ἀδριανοῦ ἴσως ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῆς προσφάτου ἀναρρήσεώς του εἰς τὸν θρόνον. Ὁ Ἡρώδης ὁμως ἀπέτυχεν εἰς αὐτὴν του τὴν προσπάθειαν καὶ ἠθέλησεν ἀπὸ ἐντροπὴν νὰ πνιγῇ εἰς τὸν

παρακείμενον Δούναβιν!¹ Τὸ γεγονός αὐτὸ δεικνύει πόσον ἀπαιτητικὸς ἦτο ὁ Ἡρώδης πρωτίστως ἀπὸ τὸν ἴδιον του τὸν ἑαυτὸν.

Μετέπειτα ὁ ἑλληνολάτρης Ἀδριανὸς συναναστράφη τὸν Ἡρώδη, ὅτε οὗτος ἐπεσκέφθη τὴν Ἑλλάδα ὡς αὐτοκράτωρ: τὸ 124-5, τὸ 128-9 καὶ τὸ 131-2 μ.Χ.² Ἴσως δὲ νὰ τὸν ἐπεσκέφθη εἰς τὴν ἔπαυλιν τὴν ὁποῖαν ἐκεῖνος διετήρει ἐν Λουκοῦ τῆς Βορείου Κυνουρίας. Ὁ λόγος τῆς πιθανολογουμένης ἐπισκέψεώς του ἐκεῖ ἦτο διττός: Πρῶτον μὲν διὰ νὰ ἴδῃ τὰ ἔργα τέχνης μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Ἡρώδης τὴν εἶχε κοσμήσει δεύτερον δὲ διὰ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν προσφιλεῖ του ἐνασχόλησιν, τὸ κυνήγιον.³ Εἰς τὴν Λουκοῦ, ὡς προκύπτει ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἐτυμολογίας τοῦ τοπωνυμίου τούτου,⁴ ὑπῆρχε δάσος γέμον ἀσφαλῶς θηραμάτων.

Ἡ ἔπαυλις αὕτη ἀπεκαλύφθη ὑπὸ τῆς ἀρχαιολογικῆς σκαπάνης κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς δεκαετίας του '90 ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Σπυροπούλου τότε ἐφόρου τῆς σήμερον καταργηθείσης Ε' Ε.Π.Κ.Α. (Ἐφορείας προϊστορικῶν καὶ κλασσικῶν ἀρχαιοτήτων) καὶ τοῦ υἱοῦ του Γεωργίου. Σημειωτέον ὅτι τὸ ἔδαφος δι' αὐτὴν τὴν ἀνακάλυψιν εἶχον προετοιμάσει προηγουμένως οἱ ἀρχαιολόγοι Κ. Ρωμαῖος καὶ Γ. Σταϊνχάουερ, οἵτινες εἶχον πραγματοποιήσει ἀνασκαφὰς εἰς τὴν αὐτὴν περιοχὴν μὲ ἀξιόλογα ἀποτελέσματα.⁵

Ἐν Λουκοῦ λοιπὸν ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη ἔφερε εἰς φῶς κτηριακὸν συγκρότημα ἐκτάσεως οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ 20 στρεμμάτων, 1.500 περίπου γλυπτὰ καὶ ἄλλα κινητὰ εὐρήματα⁶ ἐκτεινόμενα χρονικῶς ἀπὸ τοῦ 5^{ου} αἰ. π.Χ. ἕως καὶ τοῦ 2^{ου} αἰ. μ.Χ., καθὼς καὶ ψηφιδωτὰ τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰῶνος ἐκτάσεως 1,5 περίπου στρέμματος!

Δυστυχῶς ὅμως ἡ πολιτεία, ὡς θὰ ἐξηγήσω κατωτέρω, ὄχι μόνον δὲν ἐμερίμνησε διὰ τὴν διαφύλαξιν, προστασίαν καὶ ἔκθεσιν εἰς τὸ κοινὸν τῶν προαναφερθέντων εὐρημάτων ἀλλὰ τούναντίον εἶτε τὰ ἐνέκλεισε εἰς ἀποθήκας εἶτε ἔτι χειρότερον διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς τὰ

¹ Φιλοστράτου *Βίοι σοφιστῶν*, 565.

² Ὁ Ἡρώδης ἀναφέρεται εἰς ἐπιγραφὴν ὡς q(uaestor) imp. Caesaris Hadriani Aug. inter amicos. Πρβλ. Anthony R. Birley: "Hadrian and Greek Senators", *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 116 (1997), σ. 220.

³ Πρβλ. *Historia Augusta*, Hadrianus 2.1.

⁴ Πρβλ.: lucus, -i: ἄλσος, δρυμός.

⁵ Πρβλ. τὴν ἀπάντησιν τοῦ ἀν. ὑπουργοῦ πολιτισμοῦ κ. Ν. Ξυδάκη εἰς ἐπερώτησιν τοῦ βουλευτοῦ κ. Κ. Βλάχου, 28.04.2015.

⁶ «Ὁλος ὁ γλυπτὸς διάκοσμος πον εἶχει προέλθει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τῆς δεκαετίας του 1990 –περὶ τὰ 1.500 ἀκέραια μέλη καὶ θραύσματα- φυλάσσεται στις ἀποθήκες του Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀστρους» (αὐτόθι).

Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα: Ὅρισμένα ἐξ αὐτῶν τῶν εὐρημάτων ἐκτίθενται εἰς τὸ ἐν Τριπόλει ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον.

κατέστρεψε· θέλω να ἐλπίζω ὄχι ἀνεπανορθότως. Εἰς αὐτὸ δὲ τὸ ἀνοσιούργημα ἔρχεται νὰ προστεθῆ ἡ συγκεκαλυμμένη μομφή, τὴν ὁποίαν ἀπηύθυνεν αὐτὸ τοῦτο τὸ ὑπουργεῖον πολιτισμοῦ πρὸς τὸν κ. Θεόδωρον Σπυρόπουλον, ὅτι δὲν διεξήγαγε τὴν προαναφερθεῖσαν ἀνασκαφὴν συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνες καὶ τὰς ἐπιταγὰς τῆς ἐπιστήμης! Διατὶ τί ἄλλο δύναται νὰ σημαίνει ἡ φράσις «**ἡ ἀνασκαφὴ αὐτὴ οὐδέποτε κηρύχθηκε συστηματικῆ**» ἣτις περιλαμβάνεται εἰς τὴν ἀπάντησιν μὲ ἡμερομηνίαν 28.04.2015 τοῦ τότε ἀναπληρωτοῦ ὑπουργοῦ πολιτισμοῦ κ. Ν. Ξυδάκη εἰς σχετικὴν ἐπερώτησιν τοῦ βουλευτοῦ κ. Κ. Βλάση;

Ἄς ἐπανέλθωμεν ὅμως εἰς τὴν φιλίαν, ἣτις συνέδεε τοὺς δύο ἄνδρας, τὸν Ἀδριανὸν καὶ τὸν Ἡρώδη. Εἰς τὴν ἐν Λουκοῦ ἔπαυλιν τοῦ τελευταίου ἡ ἀρχαιολογικὴ σκαπάνη εὗρε σπουδαῖα τεκμήρια αὐτῆς τῆς φιλίας.

Πρωτίστως εὐρέθη προτομὴ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ἡ ὁποία φέρει ἐν τῷ μέσῳ αὐτῆς εἰς τὸ ὕψος τοῦ στέρνου, ἐπὶ τοῦ θώρακος ἀντὶ γοργονεῖου ἀνάγλυφον τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἀντινόου. Τὸ εὗρημα τοῦτο εἶναι μοναδικὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι, ἐνῶ σώζονται ἀρκεταὶ προτομαὶ καὶ ἀνδριάντες τοῦ Ἀδριανοῦ, αὕτη εἶναι ἡ μοναδικὴ μὲ τὸν Ἀντίνοον.⁷

Ἐπίσης ἐκεῖ εὐρέθη προτομὴ τοῦ διαδόχου τοῦ Ἀδριανοῦ Αἰλίου Καίσαρος (Aelius Caesar).⁸ Οὗτος υἱοθετήθη ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ τὸ 136 μ.Χ. ἀλλὰ ἀπεβίωσεν μετὰ διετίαν, τὸ 138 μ.Χ. ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀδριανοῦ ὅστις ἐπεσυνέβη κατὰ τὸ αὐτὸν ἔτος. Ὁ Ἀδριανὸς ὅμως -εὐτυχῶς διὰ τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν- προέλαβεν, πρὶν ἐκμετρήσει τὸ ζῆν, νὰ ὀρίσῃ ἱκανοὺς καὶ ἀξιολόγους διαδόχους: τὸν ἐμπιστόν του Ἀντωνῖνον τὸν Εὐσεβῆ (Antoninus Pius) ὑπὸ τὸν ὄρον οὗτος νὰ ὀρίσῃ μὲ τὴν σειρὰν του ὡς διαδόχους του (caesares) τὸν Λούκιον Βέρον (Lucius Verus), υἱὸν τοῦ ἀποβιώσαντος Αἰλίου Καίσαρος καὶ τὸν ἀνεψιὸν τοῦ Ἀδριανοῦ Μᾶρκον Αὐρήλιον (Marcus Aurelius). Ὁ Ἀντωνῖνος ὅμως, ἐνῶ δὲν ἀνεμένετο νὰ μακροημερεύσῃ λόγῳ τῆς ἐπισφαλοῦς ὑγείας του, διέψευσεν τὰς Κασσάνδρας: ἐβασίλευσεν ἐπὶ εἰκοσιτρία ἔτη, ἦτοι ἄχρι τοῦ 161 μ.Χ., ὅτε ἀπεβίωσεν εἰς ἡλικίαν ἐβδομήκοντα πέντε ἐτῶν. Τοῦτο ὠφέλησεν τοὺς προαναφερθέντας διαδόχους του, διότι τοιοῦτοτρόπως ἔσχον τὸν ἀπαραίτητον χρόνον διὰ νὰ ἐκπαιδευθοῦν καὶ νὰ μορφωθοῦν προσηκόντως ὑπὸ τῶν διδασκάλων των εἰς τοὺς ὁποίους συγκατελέγετο, ὡς προελέχθη, ὁ Ἡρώδης Ἀττικός.

Ὡσαύτως ἐκεῖ εὐρέθησαν τρία γλυπτὰ ἔχοντα ὡς θέμα τους τὸν Ἀντίνοον, ὅστις ἦτο ἐραστὴς τοῦ Ἀδριανοῦ. Ὡς γνωστὸν ὁ Ἀδριανὸς μετὰ τὸν πνιγμὸν τοῦ πανώριου τούτου νέου ὑπὸ μυστηριώδεις συνθήκας εἰς τὸν Νεῖλον τὸ 130 μ.Χ. ἐνεθάρρυνε τὴν λατρείαν του καθ' ἅπασαν τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν.

Τὰ γλυπτὰ ταῦτα εἶναι τὰ ἐξῆς:

⁷ Γ. Σπυροπούλου *Ἡ ἔπαυλη του Ἡρώδη Ἀττικοῦ στην Εὐα/Λουκοῦ Κυνουρίας*, ἐκδόσεις Ολκός, Αθήνα 2006, σς. 105 καὶ 106.

⁸ Πρβλ.: Marco Galli, "Hadrian's Forgotten Heir: A New Portrait of Aelius Caesar from Eva-Loukou" (διάλέξις) *Ἀμερικανικὴ ἀρχαιολογικὴ σχολή*, 9.11.17.

1) Προτομή του Άντινού. Η προτομή αυτή εὑρέθη μετ' ἄλλων γλυπτῶν τὸ 1977 κατὰ τὴν διάρκειαν σωστικῆς ἀνασκαφῆς διενεργηθείσης ὑπὸ τοῦ τότε ἐφόρου τῆς Ε' Ε.Π.Κ.Α. Γ. Σταϊνχάουερ.

Ὁ Γ. Σπυρόπουλος ἀναφέρει σχετικῶς μετὰ αὐτὰ τὰ εὐρήματα τὰ ἐξῆς: «Εφόσον δὲν ὑπάρχει κατατοπιστικὴ φωτογραφία ἢ σχέδιο τῆς ἀνασκαφῆς οὔτε προσδιορίζεται ἀκριβῶς ἡ θέση εὐρέσεως τῶν γλυπτῶν αὐτῶν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εξαγάγουμε κάποιο συμπέρασμα οὔτε γιὰ τὴν θέση καὶ τὸν ἀρχικὸ προορισμὸ τους οὔτε γιὰ τοὺς χρόνους κατὰ τοὺς ὁποίους μεταφέρθηκαν ἐκεῖ που βρέθηκαν». ⁹ Ἀντιθέτως δὲ χαρακτηρίζει τὴν διενεργηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἰδίου καὶ τοῦ πατρὸς του ἀνασκαφὴν (κατὰ τὸ διάστημα 1980-2001) -καὶ μάλιστα κατ' ἐπανάληψιν- ὡς συστηματικὴν.

Ἄρα ποῖον ἐκ τῶν δύο νὰ πιστεύσωμεν, τὸ ΥΠ.ΠΟ. τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει τὴν ἀνασκαφὴν τῶν Σπυρόπουλων ὡς μὴ συστηματικὴν ἢ τοὺς Σπυρόπουλους οἵτινες ἀντιθέτως τὴν χαρακτηρίζουν ὡς συστηματικὴν ἐκείνην δὲ τοῦ Σταϊνχάουερ ὡς μὴ συστηματικὴν;

2) Αἰγυπτιαζῶν ἀνδριάς τοῦ Ἀντινού ὅστις εὐρέθη ἐντὸς ναῖσκου ἀφιερωμένου εἰς αὐτόν.¹⁰

3) Ἀνδριάς τοῦ Ἀντινού.¹¹

Οὐδὲν ἐξ αὐτῶν τῶν εὐρημάτων ἐκτίθεται εἰς κάποιον μουσεῖον. Τὸ μὲν πρῶτον φυλάσσεται ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ τοῦ Ἄστρου, τὸ ὁποῖον παραμένει κλειστὸν ἐπὶ δεκαετίαν περίπου, τὰ δὲ δύο ἄλλα παραμένουν ὁμοῦ μετὰ πολλῶν ἄλλων στοιβαγμένα εἰς ἀποθήκην τινα τῆς Βορείου Κυνοῦρίας.

Ὡσαύτως τὰ προερχόμενα ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπαύλεως γλυπτὰ τὰ ἀπεικονίζοντα τοὺς τρεῖς ἀγαπημένους καὶ ἐπίσης ἀδικοχαμένους (ἐξ αἰτίας τῆς ἐπιδημίας τοῦ 165 μ.Χ. κ.έ. ἣτις ἐπληξεν τὴν Ρωμαϊκὴν αὐτοκρατορίαν) μαθητὰς τοῦ Ἡρώδου, τὸν Πολυδευκίωνα, τὸν Μέμνωννα καὶ τὸν Ἀχιλλέα θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθοῦν ὡς συνδεόμενα ἐμμέσως πρὸς τὸν Ἀδριανόν. Συγκεκριμένως ἔχουν εὐρεθῆ προτομαὶ τοῦ Πολυδευκίωτος καὶ τοῦ Μέμνωνος, ἐνῶ ὁ Ἀχιλλεὺς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀπεικονίζεται ἀφηρωισμένος εἰς ἀνάγλυφον. Θὰ ἠδύνατο λοιπὸν νὰ θεωρηθῆ ὅτι ὁ Ἡρώδης ἐτίμα τοὺς προαναφερθέντας μαθητὰς τοῦ μιμούμενος τὴν πρὸς τὸν Ἀντίνοον ἀνάλογον ἀπόδοσιν τιμῶν ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ ἐπισημανθῆ ὅτι ὁ Ἡρώδης, ἐὰν ὄντως ἐμίμειτο ὡς πρὸς αὐτὸ τὸν Ἀδριανόν, δὲν τὸ ἔπραττεν διὰ νὰ τὸν κολακεύσῃ, διότι οἱ ἀνωτέρω μαθηταὶ τοῦ ἀπεβίωσαν μίαν τριακονταετίαν περίπου μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀδριανοῦ.

⁹ Γ. Σπυροπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 21.

¹⁰ Πρβλ. Αλκμήνη Σταυρίδη: «Παρατηρήσεις στὴν προτομὴ τοῦ Ἀντινού Ὅσιου ἀπὸ τὴν ἔπαυλη τοῦ Ἡρώδη Ἀττικοῦ», *Πελοποννησιακά*, τόμος Κς', 2001-02, σ. 331-7.

¹¹ Πρβλ. Γ. Σπυροπούλου, ἔνθα ἀνωτέρω, σ. 130-131.

Κορυφαῖον τέλος εὖρημα προερχόμενον ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπαύλεως, συνδέον τὸν Ἀδριανὸν μετὰ τοῦ Ἡρώδου εἶναι ἡ «ὄρχουμένη Λάκαινα», πρωτότυπον ἔργον τοῦ Καλλιμάχου φιλοτεχνηθὲν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰῶνος. Τὸ ἐν λόγῳ ἔργον ἔχει ὕψος ἐν μέτρον καὶ δέκα ἑκατοστὰ ἔχει δὲ ὡς θέμα του Καρυάτιδα, κόρην δηλαδή ἐκ Καρυῶν τῆς Λακωνίας, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖ χορευτικὸν ἄλμα, ἐνῶ ὁ πλούσιος, ποδῆρης, σχιστὸς Λακωνικὸς πέπλος τῆς ἀναρριπίζεται ὑπὸ τοῦ ἀνέμου.

Ὁ Καλλιμάχος εἶχε φιλοτεχνήσει σειρά γλυπτῶν τὰ ὁποῖα ἦσαν παραλλαγὰι τοῦ ἰδίου θέματος.¹² Αἱ «ὄρχούμεναι Λάκαιναι» ἐν Λουκού ἦσαν ἀρχικῶς ἕξ καὶ εἶχον τοποθετηθῆ εἰς περίοπτον θέσιν, ἐπὶ βάθρου - ἐξέδρας (exedra), εἰς τὴν δυτικὴν, στενὴν πλευρὰν τοῦ περιστυλίου τῆς ἐπαύλεως, ἔμπροσθεν τοῦ νυμφαίου εἰς τὸ βάθος τοῦ ὁποίου, ἐπὶ πλινθοκτίστου τοίχου, ἐντὸς κογχῶν ἐδέσποζον αἱ προτομαὶ εἴκοσι ρωμαίων αὐτοκρατόρων.

Πρὸ αἰῶνος περίπου εἶχεν εὐρεθῆ ἄλλη μία ἐξ αὐτῶν τῶν Λακωνικῶν ἐπὶ τοῦ Παλατίνου λόφου τῆς Ρώμης. Ἀρχικῶς ἐθεωρήθη πλευρικὸν ἀκρωτήριον ἀρχαιοελληνικοῦ ναοῦ παριστῶν Νίκην. Σήμερον ἔχει ἀποδειχθῆ ὅτι εἶναι πρωτότυπον ἔργον τοῦ Καλλιμάχου, ὅτι παριστᾷ ὄρχουμένην Λάκαινα καὶ ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς ἐν Λουκού ἐπαύλεως τοῦ Ἡρώδου.¹³ Ἄρα αἱ σωζόμεναι παγκοσμίως «ὄρχούμεναι Λάκαιναι» εἶναι δύο: Ἡ μία ἐκτίθεται ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Παλατίνου λόφου (Museo Palatino) ἐν Ρώμῃ· ἡ ἄλλη φυλάσσεται εἰς ἀποθήκην τινα τῆς Βορείου Κυνοῦρίας ἐπὶ εἰκοσιπενταετίαν περίπου! Ὁ κάθεις ἅς ἐξαγάγη ἐξ αὐτοῦ τὰ συμπεράσματά του.

Ἐνδεχομένως λοιπὸν ὁ φιλότεχνος Ἀδριανὸς νὰ ἐπεσκέφθη τὴν ἐν Λουκού ἔπαυλιν τοῦ Ἡρώδου, νὰ εἶδε τὰ ἔργα αὐτὰ καὶ νὰ τὰ ἐθαύμασεν. Ἴσως δὲ οἰκοδεσπότης του διὰ νὰ τὸν εὐχαριστήσῃ νὰ ἔδωκε ἐντολὴν εἰς τοὺς ὑπηρέτας του νὰ συσκευάσουν ἐπιμελῶς ἐν ἐξ αὐτῶν τὸ ὁποῖον ἐν συνεχείᾳ τοῦ ἐδώρισεν. Ὅλα αὐτὰ βεβαίως δὲν εἶναι παρὰ εἰκασίαι.

Εἶναι λυπηρὸν ὅτι τὰ προαναφερθέντα εὐρήματα ὁμοῦ μετ' ἑκατοντάδων ἄλλων εὐρίσκονται στοιβαγμένα ἐπὶ ἐν τέταρτον τοῦ αἰῶνος εἰς ἀποθήκας τῆς ΕΦ.Α. Ἀρκαδίας πλὴν ἐλαχίστων ἄτινα ἐκτίθενται ὑπὸ ἀκαταλλήλους συνθήκας, δηλαδή ἐντὸς ὑγροῦ ἡμιυπογείου ἐν τῷ ἀρχαιολογικῷ μουσεῖῳ τῆς Τριπόλεως.

Ἐξ ἴσου λυπηρὸν εἶναι ὅτι ἐπ' ἐσχάτων παρατηρήθη μεγάλη κινητικότητα καὶ πρωτοφανὴς ζῆλος ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν δανεισμὸν εὐρημάτων προερχομένων ἐκ τῆς ἐπαύλεως προκειμένου νὰ ἐκτεθοῦν εἰς τὸ ἐξωτερικόν! Δύο τοιαῦται ἐκθέσεις ἔχουν ἤδη

¹² Ὁ Πλίνιος ἀναφέρεται εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Καλλιμάχου μετὰ τὰ ἀκόλουθα λόγια: «Ἔργον ἐπισης τοῦ Καλλιμάχου εἶναι αἱ «ὄρχούμεναι Λάκαιναι»: εἶναι τεχνικῶς ἄψογοι στεροῦνται ὅμως χάριτος λόγῳ τῆς ὑπερβολικῆς ἐπεξεργασίας ὑπὸ τοῦ δημιουργοῦ των τῶν ἐπι μέρους στοιχείων των» Πλίνιου *Naturalis Historia* 34.92.

¹³ Πρβλ. Γ. Σπυροπούλου, ἐνθα ἀνωτέρω, σς. 13, 87-94 καὶ 96-98.

γίνει εις τὴν Ἰταλίαν, ἄλλη μία εις τὴν Ἰσπανίαν, ἐνῶ εις μίαν ἀκόμη, ἣτις ἔλαβε χώραν ἐν Ἰαπωνίᾳ, ἐματαιώθη ὁ δανεισμὸς τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιμάχου περὶ τοῦ ὁποίου σᾶς ὀμίλησα προηγουμένως λόγω τῆς ἀντιδράσεως τοῦ ὀμιλοῦντος ἢ ὁποία ἐξεφράσθη ἐν Ἄστρει εις σχετικὴν ἐκδήλωσιν ἣτις ἐπραγματοποιήθη ὑπὸ τοῦ Γυμνασίου Ἄστρους τὴν 19^η Φεβρουαρίου καὶ τὴν 19^η Μαΐου 2015.¹⁴

Ἡ ἔνστασίς μου ἔγκειται εἰς ὅτι δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ ἐκτίθενται εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἔργα τέχνης τὰ ὁποῖα δὲν τὰ ἔχουν πρῶτον ἰδεῖ οἱ κάτοικοι τῆς γῆς εἰς τὴν ὁποίαν ταῦτα εὐρέθησαν καὶ ἀνήκουν. Ὁ δανεισμὸς οὗτος κατὰ τὴν γνώμην μου δὲν εἶναι μόνον προσβλητικὸς ἀλλὰ καὶ ἄστοχος: στόχος αὐτῶν τῶν ἐκθέσεων εἶναι διὰ τῆς παρουσιάσεως εἰς τοὺς ἐπισκέπτας μέρους, δείγματος τῶν εὐρημάτων, τὰ ὁποῖα ἀπόκεινται εἰς τὰ μουσεῖα κάποιας χώρας, νὰ τοὺς παρακινήσουν νὰ τὴν ἐπισκεφθοῦν, διὰ νὰ θαυμάσουν αὐτὰ τὰ εὐρήματα εἰς τὴν ὀλότητά των. Οἱ ξένοι ὅμως, οἵτινες ἐπισκέπτονται τὴν περιοχὴν τῆς Λουκοῦς καὶ τοῦ Ἄστρους παρακινήθεντες ὑπ' αὐτῶν τῶν ἐκθέσεων, τί ἀντικρίζουν; Τὸν μὲν ἀρχαιολογικὸν χῶρον κλειστὸν καὶ ἐγκαταλελειμμένον τὸ δὲ ἀρχαιολογικὸν μουσεῖον τοῦ Ἄστρους ἐπίσης κλειστόν! Ἄν δὲν εἶναι τοῦτο διασυρμὸς καὶ δυσφήμισις τῆς χώρας μας εἰς τὸ ἐξωτερικόν, τότε τί εἶναι;

Τὸ χειρότερον δὲ εἶναι ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τοῦ μνημείου κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἔχουν ὑποστῆ μεγάλας φθορὰς ἐξαιτίας τῆς μακροχρονίου ἐγκαταλείψεώς των εἰς τὸ ἔλεος τῶν καιρικῶν φαινομένων. Ἡ φθορὰ αὕτη ἐπεχειρήθη νὰ ἀποκατασταθῇ ὑπὸ τοῦ ὑπουργείου πολιτισμοῦ διὰ τῆς διαθέσεως εἰς τὴν ΕΦ.Α. Ἀρκαδίας ἐνὸς ποσοῦ 30 χιλιάδων εὐρῶ κατὰ τὸ 2016.¹⁵ Τὸ ποσὸν ὅμως τοῦτο εἶναι ὅλως ἀνεπαρκές, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα τῆς ἐπαύλεως καταλαμβάνουν ἕκτασιν 20 στρεμμάτων.

Αἱ δυσάρεστοι εἰδήσεις ὅμως δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Ὑπάρχει καὶ συνέχεια: Μεγάλῃ ζημίᾳ προεκλήθη εἰς τὸ μνημεῖον ὑπὸ τοῦ στεγαστροῦ, τὸ ὁποῖον ἤρχισεν νὰ ἀνεγείρη ἐντὸς

¹⁴ Αἱ ἐκθέσεις αὐταὶ κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν εἶναι αἱ ἑξῆς:

«*Adriano e la Grecia*» (Ρώμη, 09.04.14 – 02.11.14),

«*Dioses, Héroes y Atletas, la Imagen del Cuerpo en la Grecia*» (Μαδρίτη, Μάρτιος - Ιούλιος 2015),

«*L' Età dell' Angoscia, da Commodo a Diocleziano 180 – 305 d. C.*, (Ρώμη, Μουσεία τοῦ Καπιτωλίου, 28.01.15 – 04.10.15, βλ. τὸν σχετικὸν κατάλογον-ὁδηγὸν τῆς ἐκθέσεως, σσ. 299-302),

«*Ταξίδι στὴν χώρα των ἀθανάτων*» (Τόκυο, 2016).

¹⁵ Πρβλ. τὴν ἀπάντησιν τῆς 6/2/2017 τοῦ ΥΠ.ΠΟ.Α. εἰς σχετικὴν ἐπερώτησιν τῆς 9/11/2016 τοῦ βουλευτοῦ κ. Ὁδ. Κωνσταντινόπουλου.

αυτοῦ τὸ ΥΠ.ΠΟ. εἰς τὸν περίστων ἢ περίστυλον κῆπον του, χάριν δῆθεν τῆς προστασίας τοῦ μνημείου. Ἡ ἀνέγερσις τοῦ στεγάστρου τούτου ἀπεσοβήθη κυριολεκτικῶς τὴν τελευταίαν στιγμὴν πρὸ ὀκταετίας χάρις εἰς τὴν παρέμβασιν τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐλεγκτικῶν μηχανισμῶν.¹⁶ Ἡ ζημία ὅμως δυστυχῶς ἔχει ἤδη γίνει: Εἰς τὸ περιστύλιον τῆς ἐπαύλεως προέλαβον νὰ ἐμπήξουν τὴν θεμελίωσίν του.

Σημειωτέον δὲ ὅτι κατεβλήθη ὑπὸ τῶν ἀρμοδίων εἰς τὴν ἀνάδοχον ἐταιρείαν τὸ ποσὸν τοῦ 1,7 ἐκ. εὐρώ, ἥτοι τὸ 50% τοῦ συνολικοῦ τιμήματος, ἐπειδὴ ὑλοποίησε πιθανῶς τὸ 5% τοῦ ὄλου ἔργου!¹⁷ Ἄρα ἡ πολιτιστικὴ καταστροφή συνοδεύεται καὶ ἐξ ἐνὸς οἰκονομικοῦ σκανδάλου.

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ διάσωσις καὶ ἡ ἀνάδειξις τῆς ἐπαύλεως τοῦ Ἡρώδου ἐν Λουκοῦ, τῶν ἐν αὐτῇ εὐρισκομένων ψηφιδωτῶν καὶ τῶν ἄλλων κινητῶν εὐρημάτων δύναται νὰ συμβάλῃ ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν πολιτιστικὴν καὶ οἰκονομικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ τόπου μας. Ὅραματίζομαι τὴν ἡμέραν ἐκείνην κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἔχωμεν τὴν δυνατότητα νὰ ἐπισκεφθοῦμε τὴν ἔπαυλιν τοῦ Ἡρώδου ἐν Λουκοῦ, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ ἔχουν ἐπουλωθῆ αἱ πληγαὶ τὰς ὁποίας προεκάλεσεν εἰς τὸ μνημεῖον ὁ χρόνος, ἡ ἐγκατάλειψις καὶ αἱ ἐσφαλμέναι ἐπιλογαὶ τῶν ἀρμοδίων. Δὲν ἀρκεῖ ὅμως ἡ ἀποκατάστασις αὐτῶν τῶν ζημιῶν. Χρειάζεται ἐπιπλέον τὸ μνημεῖον νὰ ἀναστηλωθῆ διὰ νὰ ἔχη ὁ ἐπισκέπτης πληρεστέραν εἰκόνα τοῦ τι βλέπει. Βεβαίως τὴν ἔκτασιν αὐτῶν τῶν ἀναστηλωτικῶν ἐργασιῶν θὰ ἀποφασίσουν οἱ ἐιδικοί. Ἐὰν λοιπὸν ποτὲ καταστῆ ἐπισκέψιμος ἡ ἔπαυλις, θὰ ἔχωμεν τὴν δυνατότητα νὰ τὴν περιηγηθοῦμε καὶ νὰ θαυμάσωμεν ὄχι μόνον τοὺς χώρους τῆς ἀλλά καὶ τὰ ἐντὸς αὐτῆς εὐρισκόμενα ψηφιδωτὰ.

Ὡς πρὸς τὰ πολυπληθῆ καὶ ἀξιολογώτατα κινητὰ εὐρήματα τὰ προερχόμενα ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπαύλεως θὰ πρέπει νὰ στεγασθοῦν εἰς ἓν νέον μουσεῖον τὸ ὁποῖον ἐπιβάλλεται νὰ ἀνεγερθῆ ἀφ' ἐνὸς μὲν πλησίον αὐτῆς καὶ ἀφ' ἑτέρου κατὰ τρόπον ὁ ὁποῖος δὲν θὰ προσβάλλῃ τὸ ἰδιαιτέρου φυσικοῦ κάλλους τοπίον τῆς περιοχῆς. Ἐνεκα αὐτῆς τῆς γειτνίασεως ὁ ἐπισκέπτης θὰ ἔχη τὴν δυνατότητα νὰ σχηματίσῃ εὐχερῶς ὀλοκληρωμένην εἰκόνα τῆς ἱστορίας αὐτῆς τῆς ἐπαύλεως ἰδιαίτερος δὲ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ. Ἐπιπλέον ἐκεῖ θὰ ὑπάρξῃ ὁ ἀπαραίτητος χώρος διὰ νὰ ἐκτεθοῦν ὅλα τὰ εὐρήματα κατὰ τὸν ἀρμοζοντα τρόπον.

¹⁶ Πρβλ.: [Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 2011 ὁ Ε.Σ.Π.Ε.Α. (εἰδικὸς σύμβουλος ποιοτικοῦ ἐλέγχου) τοῦ ΕΣΠΑ] «διαπιστώνει τόσα ελαττώματα στο ἔργο, ὥστε το κατατάσσει στην κατηγορία iii, δηλαδή στην χειρότερη» (ἀνοικτὴ ἐπιστολὴ τῆς πολιτεντοῦ κ. Εὔης Τατούλη πρὸς τὸν ἀν. ὑπουργὸ κ. Ν. Ξυδάκη, 24.03.15).

¹⁷ Πρβλ.: «Ο τελευταίος 5^{ος} λογαριασμός εγκρίθηκε ἀπὸ τὴ Διευθύνουσα Ὑπηρεσία στις 15.12.2009. Μετὰ τὴν ἀποπληρωμὴν τοῦ σύνολο τῆς δαπάνης τοῦ ἔργου εἶναι 1.679.433,71 εὐρώ» (Ἀπάντησις ἀν. ὑπουργοῦ πολιτισμοῦ, ἐνθα ἀνωτέρω).

Μεταξύ πολλών άλλων εκεί θα έκτεθοῦν ἡ προαναφερθεῖσα μοναδική προτομή τοῦ Ἀδριανοῦ, καθώς καὶ μία ἐκ τῶν «ὄρχουμένων Λακαινῶν» τὴν ὁποῖαν κάποτε καὶ ἐκεῖνος ἐθαύμασεν.*

* Εἰσήγησις ἀναγνωσθεῖσα εἰς συμπόσιον μὲ θέμα τὸν Ἀδριανὸν ὀργανωθὲν ὑπὸ τοῦ συνδέσμου φιλολόγων νομοῦ Κορινθίας καὶ τῆς σχολικῆς συμβούλου φιλολόγων τοῦ ἰδίου νομοῦ Κας Μ. Κεκροπούλου, τὴν 4^η Νοεμβρίου 2017 ἐν Ξυλοκάστρω. Τὸ κείμενον τῆς εἰσηγήσεως δημοσιεύεται ἐδῶ ἀναθεωρημένον.